

Paper Produced from PhD Thesis Presented at
Graduate School of Natural and Applied Sciences, Yıldız Technical University
Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü
Doktora Tezi Kapsamında Hazırlanan Yayın

Research Article / Araştırma Makalesi

EVALUATION OF LUXURY AND COMFORT CONDITIONS IN 18TH CENTURY ISTANBUL HOUSE FROM MUHALLEFAT MANUSCRIPTS

Şükriye Pınar YAVUZTÜRK ÖZYALVAÇ*

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yıldız-İSTANBUL

Received/Geliş: 14.07.2015 Accepted/Kabul: 03.11.2015

ABSTRACT

In ottoman society, opportunity of acquiring luxurious elements stands out as an upper-class practice. In this study Ottoman state archive documents was used to examine the issue in context of house, and the data obtained were assessed within the context of their physical properties and urban locations. Consequently, the diversity and the prevalence of house components was determined and their purposes are shown through period documents.

Keywords: Luxury, muhallefat, ottoman house.

18. YÜZYIL İSTANBUL KONUTLARINDA LÜKS VE KONFOR ŞARTLARININ MUHALLEFAT DEFTERLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZ

Osmanlı toplumunda, lüks unsurlara ulaşma imkanı üst sınıflara özgü bir yaşam pratiği olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmada söz konusu pratikleri konut özelinde takip edebilmek için Osmanlı belgeleri arasında bulunan 1727-1789 yılları arasındaki 50 adet muhallefat defteri incelenmiş, 18.yüzyıl İstanbul'daki konutların kent içi konumları ve fiziksel yapıları elde edilen veriler bağlamında değerlendirilmiştir. Böylece konutlarda yer alan mekan bileşenlerinin çeşitliliği, kullanım amaçları ve yaygınlık dereceleri saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Lüks, muhallefat, konut.

1. GİRİŞ

18.yüzyılda, üst sınıf yöneticilerinin fiziksel çevreleri Osmanlı gramerindeki lüks ve konfor kavramlarını anlamada önem taşımaktadır. Bu konuda Osmanlı belgeleri içinde Müsadere uygulamasının bir ürünü olan muhallefat defterleri önemli veriler sunar. Belgeler, imparatorluğun merkezinde yer alan yönetici ve yönetici grupla ilişkisi bulunan üst sınıfların barınma koşulları hakkında bilgi verirken konut terminolojisi ve konutların kent içinde nasıl bir dağılım sergilediğini anlamamız açısından da önem taşımaktadır. Ayrıca konutların tipolojik analizi ve istatistiki sonuçların elde edilmesine imkan sağlayan bilgiler içermesi, İstanbul'daki konutların

* Corresponding Author/Sorumlu Yazar: e-mail/e-ileti: pyavuzturk@hotmail.com, tel: (535) 731 41 65

nasıl bir mekan organizasyonuna sahip olduğunu görmemiz ve mekan içi bileşenlerinin işaret ettiği lüks ve konfor koşullarını değerlendirmemiz açısından yararlı bir kaynak niteliği taşımaktadır.

2. MUHALLEFAT DEFTERLERİ

Müsadere uygulamasının bir sonucu olan defterler Başbakanlık Osmanlı Arşivinde farklı tasnifler altında yer alırken, bu çalışmada D.BŞM.MHF tasnifi altında yer alan muhallefata defterleri inceleme konusu yapılmıştır. Araştırma alanına dahil edilen defterlerin 18.yüzyıldan çok gerilere gitmeyişi ve bu yüzyıldaki defter sayısının gözle görülür artışı, üst sınıflara uygulanan müsaderenin bu yüzyılda artık kurumsallaştığını göstermektedir. Ölüm veya azil sonrasında yapılan müsaderelerdeki temel anlayış devlet, yönetici kesim ve sarayla kan bağı bulunan hanım sultanların ve çerağ edilen cariyelerin servetinin kaynağının kendisi olduğu, dolayısıyla zaten kendisine ait olan bu serveti yeniden hazinesine katmasıdır. Müsaderesi yapılan kişilerin mal varlığını bir dereceye kadar yansıtan bu defterler, kişinin o anki kısa bilgilerinin içeren, yani mesleği, oturduğu semti, varisleri hakkında kısa bir giriş yazısıyla başlar. Ardından müsadere edilen her bir nesne yer aldığı mekanla ilişkisi koparılmadan kaydedilir. Böylece detaylı isim ve terimler sayesinde konutların büyüklükleri, mekan organizasyonları, kat sayıları ve lüks ve konforu yansıtan yaşam pratikleri konusunda ilginç verilere ulaşılır.

3. OSMANLI'DA LÜKS KAVRAMI

Lüks ve konfor kelimelerinin kavramsal yapısı toplum şartlarına göre değişen dinamik bir yapıya sahiptir. Geleneksel Osmanlı sisteminde lüks üst sınıfların erişebildiği bir yaşam pratiğidir ve bu pratiklerin uzun bir zaman diliminde alt sınıflar arasında yayılması lüks ve konfor olarak algılanan unsurların sıradanlaşmasına neden olmaktadır. Lüksün bu doğal seyri geleneksel sistemlerde tüm toplumlarda benzer şekilde görülürken, modern dönemlerde lüks algısı değişmiş, her sınıftan kesimin algılayışına göre ulaşılabilir olmuştur. Ayrıca 18.yüzyılda geleneksel dünyayı algılama biçimlerinin farklılaşması yeni bir üst sınıf oluşumuna neden olurken, statü gereği yapılan harcamalar, farklı harcama kalemlerini ortaya çıkarmıştır. Yeni harcama kalemleri ve harcama şeklindeki bu değişimin toplumda uyandırdığı rahatsızlık, üst sınıf mensuplarının hayat tarzının olumsuz bir içerik taşıyan lüksle/sefahatle tanımlanmasına neden olmuştur.

4. 18. YÜZYIL İSTANBUL KONUTLARINDA MİMARİ ORGANİZASYON

Osmanlı toplumunda statü, harcama kalemlerinden biri olan konutlardaki mekan organizasyonunu etkileyen tek etmen değildi. Çünkü Osmanlı bürokrasisinde hiyerarşinin en üst kademesine ulaşabilmek için tanımlanmış tek bir yol yoktu ve bugünkü anlamda maaş sisteminin de bulunmaması, sarayla bağı bulunan her bir ricalin gelirindeki farklılığın sebebiydi. Bu nedenle söz gelimi Dergah-ı Ali Kapıcıbaşı'nın yalısı ile Sadaret Kethüdası'nın veya bir Sadrazam'ın yalısı kabaca birbirine benzer özellikler sergileyebilirdi. Bu durum konutlar statü bağlamının dışında bir değerlendirmeyi gerektirdiğinden burada muhallefata defterlerine yansıyan konut terminolojisi ve mekan bileşenlerinin nasıl kullanıldığı konusunda genel bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

İncelediğimiz defterler üst sınıf konutlarının “saray”, “konak”, “yalı” ve “hane terimleri” ile tanımlandığını göstermiştir. Saraya işaret eden saray-ı sadr-ı âli, paşa kapısı, kapı sarayı, kapı konağı sarayı, paşakapısı, bab-ı asafî gibi kelimeler sadrazamın sarayını tanımlarken, sadrazam dışındaki bürokratların konutları için bu kelimeler kullanılmamıştır. Defterlerden hareketle konutun saray olduğu üç şekilde anlaşılabilir; 1-kullanıcısının sadaret görevinde bulunması, 2-sarayın, çevresine kendi ismini vermesi, 3- konutta çalışan kapı halkı için bir çeşit eğitim odağı olmasıydı.

Konak teriminin de saray terimi yerine kullanılabilen bir kelime olduğu anlaşılmıştır. İki ayrı belgede aynı konut türünün hem saray hem de konak olarak adlandırılması; konakların da tıpkı saray gibi kalabalık bir maiyete sahip, büyük bir kompleks olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte incelenen muhalifat defterlerindeki konakların mekan bileşenleri ile ilgili bilgilerinin eksikliği, bu konuda kesin hüküm vermeyi engellemiştir.

Su kenarında inşa edilen konutları ifade eden yalı terimi 18.yüzyılda ortalama 25-30 mekan bileşenine sahip konutlar için kullanılmıştır. Yalılarda ana bölümleri harem ve hariciyenin oluşturduğu, kat sayılarının 3'e kadar yükseldiği görülmüş, 2 katlı binaların tercih edildiği anlaşılmıştır.

Hane ise belgelerde en çok karşılaşılan terim olmuştur. 18.yüzyılda üst sınıf konutlarını temsil eden bu yapılar da büyük yapı komplekslerini oluşturmaktaydı. Hanelerin kentteki dağılımları incelendiğinde, merkezi bölgelerde divanyolunu takip eden hatta ve Topkapı Sarayı civarında yoğun olarak buldukları tespit edilmiştir. Diğer yerleşim yerlerini ise Beşiktaş, Bostancı, Üsküdar, Sultantepe, Eyüp oluşturmaktadır. Ortalama 20-25 mekan bileşenine sahip olan hanelerde 3 katlı binalar tercih edilmiştir.

4.1. Yalı ve Hanelerde Mekan Bileşenleri

Konutların ana mekan bileşenlerini hariciye, harem ve dahiliye birimleri oluşturuyordu. Ana bölümlerin içinde karşılaşılan mekan bileşenleri ise köşk, kasır, cihannüma, divanhane, mabeyn odası, sofa, odalar ve özel işlevlere yönelik mekanlardı.

Hariciye bölümleri yalı ve haneler olmak üzere iki başlık altında incelendiğinde yalılarda hariciye bölümünün %45'lik bir alanı kapsadığı kat yüksekliklerinin ise çoğunlukla (%57) 2 olduğu hesaplanmıştır. Bunu %29'la tek katlı binalar takip etmekte, 3 katlı hariciye binaları ise %14'lük bir dilimi kapsamaktaydı. Hanelerdeki hariciye bölümlerinin katları ise daha farklı bir seyir takip etmektedir. Yüksek katın tercih edildiği hanelerde üç katlı binalar %54, iki katlı binalar %38, tek katlı binalar %8 oranındadır. Hanelerdeki hariciye bölümlerinin ise toplam mekan bileşenleri içinde %54,4 olduğu görülmüş, böylece yalı ve hane tipi konutların hariciye ve harem bölümlerinin birbirine yakın dağılım gösterdikleri, kamusal alana yakın olması hariciye bölümlerine bu anlamda bir öncelik tanınmadığı anlaşılmıştır.

Harem bölümlerini üst sınıf ricalinin yalnız aile üyelerinin özel mekanını oluşturmaz, özellikle kadınların izole edildiği bir alan olarak düşünülmezdi. Osmanlı saray teşkilatında harem-i humayun tabiri hem haricem erkeklerin, harem-i mahrem ise kadınların yetiştirilmesi için bir nevi eğitim kurumu vazifesi görmesi gibi, 18.yüzyıl ricalinin konutlarını da benzer bir şekilde eğitim kurumu olarak düşünmek mümkündür[1]. Haremdeki mekan bileşenlerinin hariciye ile benzerlik göstermesi harem bölümlerini hariciye bölümlerinin bir izdüşümü olarak görmemizi sağlamıştır. Burada kapı halkına eş olacak şekilde saray adabı ile yetiştirilen cariyelerin, evlilik bağları ile siyasi ve sosyal ilişkilerde kullanılması söz konusu olmalıdır. Hariciyede olduğu gibi harem bölümleri de yalı ve hane tipi konutlar özelinde incelendiğinde, yalı haremlerinin ortalama 13 mekan bileşenine sahip, %40'ının 2 katlı, %30'unun 3 ve %30'unun tek katlı binalar olduğu görülmüştür. Kısacası yalı tipi konutlarda hariciye gibi harem binalarında da yüksek kat tercih edilmezken hane tipi konutların haremde farklı bir görünümle karşılaşılmış, %87'si 3 katlı, %13'ü 2 katlı binalar olarak karşımıza çıkmıştır.

Dahiliye isimli bir diğer ana mekan bileşeni yalnız hane tipi konutlarda görülmüştür. Ancak bu bölümün az sayıda karşımıza çıkması (7 hanede) ve yalı tipi konutlarda görülmemesi, terimin üst sınıf konutlarında yavaş yavaş kullanımdan kalkmaya başladığını göstermektedir.

Köşk ve kasırlar ana binaların içinde veya bahçede birden fazla bulunabiliyor, birden fazla sofalı ve giriş kateder sayfiyeli olarak inşa edilebiliyordu. Köşkerin isimlendirilmesinde içinde yer alan ve öne çıkan unsurların etkili olmuş, sersebilli köşk, havuzlu köşk, fiskiyeli köşk, kafesli köşk, camlı köşk, uzun köşk, hünkar köşkü şeklinde tanımlanmışlardır. Bu köşker bahçede tek

bir kütle halinde bulunduğu 2 katlı olabiliyordu. Yalılarının %44'ünde, hanelerin %54'ünde birden fazla sayıda köşke (söz gelimi Çırağan yalısında 10, Fındıklı'daki yalıda 4, Kızıtaşı'ndaki hanede 4 adet vardı) rastlanmıştır. Konutların %48,2'sinde karşımıza çıkan köşkler bir, iki, üç, dört sofalı hatta kubbeli yapılabiliyordu. Bahçede 2 kata kadar yükselebilen köşkler camekan veya ayrı bir odaya sahip olabiliyordu. Örneğin Çırağan sarayında bahçe kapısı yakınındaki 10.köşkün içinde lale odası, Fındıklı'daki yalının bahçesinde bulunan uzun köşkün tahtanisinde camekan vardı. Ayrıca Çırağan yalısının haremindedir bulunan "deryaya nazır sagir başkadın köşkü" bu mekanların kişiselleştirilebilir olduklarını göstermektedir. Köşkerlerin mobilya ve mefruşatı da Osmanlı elitinin köşkerlerdeki yaşamının bir kesitini simgeleyen eşyalardı. Kaliteli ve değerli malzemelerden yapılan mefruşatın yanı sıra lüks kullanıma işaret eden Hilye-i Şerif, Besmele-i Şerif ve levhalar da köşkerlerde kullanılırdı.

Kasırlar ise konutlarda daha seyrek (%20,6) karşımıza çıkar. Köşkerlerle kıyaslandığında daha az kullanılan bir kelime olsa da Rumelihisarı ve Anadoluhisarı'ndaki yalılarda köşk yerine yalnız kasırların bulunması, köşk ve kasırların aynı bileşen olma konusundaki fikri kuvvetlendirmiş saray ve konak, harem ve dahiliye gibi köşk ve kasır kelimelerinin de birbiri yerine kullanılan terimler olduğu anlaşılmıştır. Kasırların mefruşatında dikkati çeken nokta ise levha ve mobilyaların köşkerlere kıyasla daha az kullanılması olmuştur.

Cihannüma ismi verilen mekan bileşeni konutun en yüksek kesiminde genellikle çatının tepe noktasında yer alır ve dört yönden görünümü açık olarak seyirlik bir mekanı temsil ederdi [2]. Kasırların yalnız yalılarda, cihannümaların da yalnız hane tipi konutlarda %10,3 oranında görülmesi ise ilgi çekicidir.

Divan toplantılarının yapıldığı yer anlamındaki Divanhane, üst sınıf konutlarındaki geniş salonu temsil ediyordu. Konutların %58,6'sında yer alan hariciye ve harem bölümlerinin yanısıra taşrada da bulunabilen divanhaneler köşk, kasır, kış odası, kebir oda gibi önemli odalara yakınlığı ile dikkati çekmiştir. Divanhanelerdeki sofalar 3'e kadar yükseldiğinde T planlı bir görünüm sergilemişlerdir. Bu odalarda bulunan eşyaların çeşitliliği de mekanın tek bir işleve özgülenmediğini göstermektedir. Örneğin bu odalar yatak takımları, yazı takımları, mutfak takımları, banyo eşyaları, kitaplar, çubuk, defter, kağıt gibi gündelik yaşam pratiklerini sunan eşyaları barındırabiliyordu.

Mabeyn odaları yalı ve hane tipi konutların %75,8'inde vardır ve konutların giriş-çıkış noktalarına en yakın yerlerde konumlandırılmışlardır. Yalılarda 3, hanelerde en fazla 2 mabeyn odası görülmüştür. Bu odalar geçiş mahallinde yer almakla birlikte gösterişli odaları da temsil ediyordu. Kimi zaman eşyaların lüks nitelikler göstermesi ve nicelik değerlerindeki yükseklik, ocak veya tennurla ısıtılmaları, dolapların, sandıkların varlığı, yatak ve mutfak eşyaları mabeyn odalarında insan eylemlerinin uzun soluklu olduğu izlenimi verir. Odaların geçiş noktasında bulunması, bu odalardaki mefruşatın daha az dikkate alınmasına neden olmamış, aksine ayna, levha, kitap, hilye-i şerif şiltesi gibi lüks ve değerli nesnelere yer verilerek bu mekanların önemi vurgulanmıştır. Çeşitli mefruşatın yanı sıra pahalı mobilyalar, giysiler, yemek takımları, silah takımları ve at koşumlarının da bu odalarda bulunması mabeyn odalarına bir nevi hazine odası görünümü vermiştir. Bu amaçla değerlendirildiğinde hazine odalarının bulunmadığı konutlarda mabeyn odalarının bu anlamda öne çıktığı görülmüştür.

Sofalar konutların önde gelen mekan bileşenleri arasında yer alsa da, Eldem'in öne sürdüğü sofanın merkezde olduğu plan tiplerini 18.yüzyıl konutlarında görmek zordur [3]. Konutların %65 oranında bulunan sofalar arasında pencerelerle aydınlatılmış olanlar ile kapalı sofaların varlığı dikkati çekmektedir. Bu mekanlar içindeki mefruşat ve mobilyalar üzerinden genellemeler yapmayı da mümkün kılmaktadır. Sofalar bazen odaların arasındaki küçük alanların birkaç minder yastık ve mak'adla değerlendirildiği mekanlar olurken bazen cariyelerin veya misafirlerin yatak takımlarının, elbiselerin, fincan tabak gibi küçük mutfak eşyalarının tahta anbarlarda muhafaza edildiği alanlar olarak karşımıza çıkar, bazen bir döşek veya yatak cariyenin burada gecelediğini düşündürür, bazen de hane sahiplerinin biraraya geldiklerinde oturduklarını buradaki yer yaygıları, iskemle, mangal gibi mobilyalar, ayna, çalar saat gibi objelerden çıkarmak

mümkün olmuştur. Yalı ve hane tipi konutların sofalarını karşılaştırdığımızda ise yalı sofalarında kullanılan mefruşatların daha lüks kumaşlardan seçildiği, hane sofalarında nispeten mütevazı ama yine de orta tabaka halkına kıyasla küçümsenmeyecek kalitede kadife, çuka gibi kumaşların kullanıldığı görülmüştür.

4.1.1. Odalar

Üst sınıf konutlarındaki odalar belirli işlevlere özgülenebiliyorsa bile çoğunun tanımı temel işlevlerle bağlantılı görülmemiştir. Bunların genellikle sahibinin statü düzeyine işaret eden birimler olarak karşımıza çıkmasının altında yatan neden 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar odaların yerine kişisel yaşamın ayrıştırılması yönündeki eğilim olmuştur [4]. Baş oda, misafir odası, hazine odası, taş oda, kış odası, yaz odası, hurda odası, kişisel kullanıma tahsis edilmiş odalar işlevsel görünmekle beraber, aslında çoğu sahibinin kültürel statüsüne işaret eden odalardır.

Baş odanın yalı tipi konutların yalnız 3'ünde (Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa'nın ve Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın Anadoluhisarı'ndaki yalıları ile Merhume Hanım Sultan'ın Üsküdar'daki yalısı) karşımıza çıkması ve bu yalıların 18.yüzyılın başına tarihlenmesi bu odaların kullanımının eskidiği ve bırakıldığını düşündürmektedir (Taşrada ise 19.yüzyılda kullanımda olacaktır). Misafir odası da benzer bir görünüm sergiler. Yalnız Üsküdar'daki Merhume Hanım Sultan'ın yalısında karşımıza çıkan bu odadaki eşyalar, odanın yatmak üzere tasarlanmadığını tennur ve ocakla ısıtılarak gündüz oturmak için kullanıldığını düşündürmektedir. Odadaki sadelik ise bu odanın neden daha lüks ve konfora cevap veren eşyalarla donatılmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Hazine odaları konutlardaki kişisel servetin esas mekanı olmuştur. Konutların %27,5'inde bulunan bu odalar statünün de önemli bir göstergesiydi. Bu odalar para ve değerli eşyalardan oluşan bir servetin muhafaza edildiği yerdı ve bu servetin idaresi için de genellikle hazinedar isimli bir görevli çalıştırılırdı. Onlarca kalemtedeki eşya, bu mekanların oturmak için değil, bir nevi depo gibi kullanıldığını düşündürse de pek çok oturma elemanı bu odaların aynı zamanda kullanıldığını da gösterir. Bu sayede ev sahibi statüsünün göstergesi olan nesnelere başkalarına sergileme fırsatı yakalıyor olmalıdır.

Değerli eşyaların muhafaza edildiği bir diğer oda taş odalardır. Yangın ihtimaline karşı taş malzemenle yapılmış ve bu isimle anılmışlardır. Eldem'in bu odalar için "hazine" veya "meşkhane" terimini kullanması [5] taş odanın bulunduğu konutlarda, hazine odasının yer almayışının nedenini açıklamaktadır. Konutların %13,7'sinde görülen taş odaların bahçede ve bina içinde camecanlara yakın konumlandıkları dikkati çekmiştir. Yine bu odalar bağımsız oldukları gibi bir başka odanın içinde bulunan ufak bir oda şeklinde de yapılmış, bir konutta taş oda sayısı 3'e kadar çıkabilmiştir.

18.yüzyılda çini, kâşi ve yıldızlarla gösterişli mekanlar yaratma isteği, ancak üst sınıfların ulaşabileceği bir lüktür. İncelediğimiz belgeler konutların tezyinatları hakkında doğrudan bilgi vermese de yukarıda köşkler bahsinde de belirtildiği gibi mekanlardaki baskın unsurların odanın isimlendirilmesindeki etkisi bezemeli odalarda da karşımıza çıkmıştır. Bezemeli odalar başlığı altında incelediğimiz bu oda türleri yalnız 2 yalıda görülmüştür. "Çinili Oda" ve "Kaşılı Oda" Üsküdar'da Merhume Hanım Sultan'ın yalısında ve çinili olan "baş oda", kaşılı olan "hazine odası" olarak kullanılmıştır. Diğer bezemeli oda Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın Beylerbeyi yalısının hariciye bölümünde olduğunu düşündüğümüz "Denize Nazır Yıldızlı Oda"dır.

Kış odası yalı ve hane tipi konutların %17,2'sinde karşımıza çıkmıştır. Bunlar konutların güney cephelerinde soğuğa karşı muhafazalı bir şekilde yapılmış olmalıdır. Mekan organizasyonlarında çok tercih edilen bir yapı bileşeni olmaması İstanbul'un ılıman bir iklime sahip olduğu düşünüldüğünde kış odasına ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir. Kış odaları konut sahibinin kişisel kullanımına uygun kitaplar, resmi evraklar, yazı takımları, sofra takımları ve güzel kokular gibi nesnelere barındırabilirdi. Yaz odası da mevsime göre konutun içinde hareket edildiğinin bir göstergesidir. Bu odanın da yalnız Hazinedar Süleyman Ağa'nın

Soğukçeşme'deki Hanesi'nde yer alması, kış ve yaz odalarının 18.yüzyılda kullanımının sevilmediğini gösterir.

Muhallefat defterlerinde yer alan isimsiz odalar bu odaların önemsiz oldukları anlamına gelmez, aksine çoğu, tanımlı odadan daha saygın bir konumda olabilirdi. İçleri kaliteli malzemelerle döşenen pek çok odanın ferah ve geniş mekanları temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Ortaköy'deki yalıda divanhane sofası ittisalindeki sofaya nazır odada bulunan 20 mak'ad, 18 yastık, 16 minder, 35 pencere perdesi, 18 kapı perdesi bu odanın gayet geniş bir mekan olduğunu gösterir. Divanhane gibi önemli odaların yakınında bulunması da bu görüşü destekler niteliktedir.

4.1.2. Özel İşlevlere Yönelik Mekanlar

Kahve odaları konutların %48,2'sinde yer almış ve sık kullanılan odaların yakınına yerleştirilmişlerdi. İçinde özellikle kahve pişirmeye yarayan nesnelere bulunsun da, konumlarına göre mefruşatının ve kahve takımlarının değerli kumaş ve madenlerden yapıldıkları dikkati çeker. Bu odalarda ayrıca kahvenin yanında ikram etmek üzere tatlı tabağı ve oda ile misafirin güzel kokması için kullanılan gülabdan-buhurdan takımı da bulunabilirdi. Hanelerdeki kıyasla yalılardaki kahve odalarının mefruşatına önem verildiği, hanelerdeki kahve odalarının ise servis mekanlarına daha yakın ve daha fazla pişirme ve sunum araç-gereçlerini içerdikleri görülmüştür.

Mutfak konutların %41,3'ünde bulunmuştur. Mutfaklar 18.yüzyılda orta halli bir müslümanın evinde olağan bir mekan bileşenydi [6]. Bu mekanların muhallefat defterlerine yansımaması içlerinde kayda değer nesnelere bulunmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Çoğunlukla harem bölümünde bulunsun da kimi konutlarda birden fazla olabilirdi. Hizmet mekanı olduğu için (sebze-tahıl veya çöp giriş çıkışının görülmemesi, koku gibi olumsuz unsurlara maruz kalınmaması amacıyla) mutfaklar daha çok bölümlerin giriş katlarında, diğer servis mekanlarının yakınında veya bahçenin uzak bir köşesinde yer almışlardır. Burası zarif yemek takımlarının değil, kalabalık bir nüfusa yemek pişirmek üzere kullanılan kazan, tencere, lenger, tava gibi pişirme kapları, süzgeç, kepçe, kevgir gibi araç-gereçlerin bulunduğu mekanlar olmuştur.

Kiler konutların %41'3'ünde görülmüştür. Harem ve hariciye bölümlerinde bulunabilen kilerlerin sayısı yalılarda 1, hanelerde ise 3'e kadar çıkabilmektedir. Kilerlerin mutfaklara yakın olduğu düşünülse de ortaya çıkan tablo bunu doğrulamaz. Aksine bu mekanların camekanlarla olan yakınlığı dikkat çekicidir. Erzak deposu olduğu düşünülen kiler odalarında da tek tip eşya yoktur. Belgelere erzakların yanı sıra dönemin lüks besinleri arasında giren tatlıların saklandığı onlarca tatlı kavanozu ile az miktardaki döşemeler yansımıştır. Ayrıca bu meknlarda aydınlatma unsurları, Viyana işi tabaklar, İngiliz tabak ve bardakları, hatta yatak takımlarının bulunduğu sandıklara da rastlanmıştır.

İçindeki nesnelere paralel olarak muhallefat defterlerine yansıyan mekanlar arasında hamamların görülmemesi olağandır. Bunun yanı sıra sıklıkla karşımıza çıkan camekanlar hamamların habercisidir. Konutlardaki camekanlar hamamların girişinde yıkanmaya hazırlık bölümü olarak kullanılır ve itina ile döşenirdi. Yine camekandan sonra girilen soğukluk camekanları da hamamda yıkanırken buhardan bunaldığında dinlenmek için çıkıp oturlan ayrı bir oda tarzında genelde havlu kumaşlarla döşeli olurdu. Ayrıca hararet nedeniyle dinlenmek için camekana çıkıldığında uzanmak için döşekler ve serinletici içeceklerin konulduğu bardaklar da burada yerini alırdı. Bu mekanların öne çıkan özelliği döşemelerinin havludan olmasıdır. Harem ve hariciye bölümlerinde bulunabilen camekanlar, konutların %51,7'sinde karşımıza çıkar. Genellikle önemli odaların bulunduğu yerlerde konumlandırıldıkları dikkati çekse de servis mekanlarına yakın yerlerde de bulunabilirdi. Buradan kapı halkı ve cariyelerin hamamları ile ev sahibinin ve ailesinin kullandığı hamamların ayrı olduğunu söylemek mümkündür. Çırağan yalısındaki deryaya nazır hamam camekanı ve içindeki endam aynı gibi lüks unsurlar ve döşemeler bu mekanların da servetlerin yansıtıldığı alanlar olarak kullanıldığını göstermiştir.

Üst sınıfların konutlarına özgü bir diğer mekan bileşeni abdesthanelerdi. Konutların %13,7'sinde görülen bu mekanlar yalnızca abdest almak için yapılan küçük odalardı. Burası 18.yüzyılda kenif terimi ile ifade edilen tuvalet değildir. Bu mekanlarda oturma elemanlarının olmadığı içlerinde yalnızca ibrik ve leğenler bulunduğu görülmüştür.

Üst sınıf yöneticilerinin ailesi ve çalışanları ile beraber yaşadıkları büyük konut komplekslerinde biriken çamaşırların yıkanması için “cameşuyhane” isimli özel mekanlar oluşturulmuştur. Büyüdükçe konforu arttıran mekan bileşenlerinden biri olan çamaşırhanelere konutların %10,3'ünde rastlanmıştır ve genellikle camekan, mutfak gibi yine hizmet alanlarına yakın yerlerde buldukları dikkati çekmiştir. Kazanlarda ve büyük leğenlerde yıkanan çamaşırlar için sular yine buradaki mangal üzerinde güğümlerde ısıtılır, ateş yakmak için odun ve künkler de bu mekanlarda bir köşede bulundurulurdu. Leğen-ibrik, balmumu, künk, çamaşırhane tenceresi ve leğen de bu meknlarda bulunan eşyalar arasındaydı.

18.yüzyılda laleye olan merak malumdur. Bu merakın konut boyutundaki göstergesi ise soğan odalarıdır. Oldukça lüks bir mekan bileşeni olarak karşımıza çıkan soğan odalarının yalnız 2 yalıda görülmesi (Çırağan ve Sadaret Kethüdası'nın Rumelihisarı yalısı) ayrıca Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın Anadoluhisarı'ndaki yalısının mabeyn odasında bir miktar soğanın “ 2 adet memhur (mühürlü) tahta kafes”te bulunması, soğan odasının lüks bir bileşen olduğuna işaret eder.

Depolama ve saklama amaçlı kullanıldığı düşünülen mahzenler ise konutların %24,1'inde (11 adet) görülmüştür. Bunlar; bahçede, kapı girişlerinde, haremde, hariciyede, dahiliyede, hatta yapının içinde farklı bölümlerde birden fazla olabilir. Bunun yanı sıra Süleyman Ağa'nın Soğukçeşme'deki hane örneğinde olduğu gibi “zir-i zeminde” mahzen yapımı da vardı. Belgeler mahzenlerin içinde ne olduğuna dair fikir vermemekle birlikte yüklü miktarda paraların çıkarılması bu mekanların nakit saklamak için uygun alanlar olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Makalede, 18.yüzyıl İstanbul'unda yaşayan üst sınıfın konutları muhalefat defterleri değerlendirilerek incelenmiş, ortaya çıkan terimler mekan organizasyonunu incelemeyi olanaklı kılmıştır. Üst sınıfın yaşadığı bu lüks konutlarda mekan bileşenlerinin çeşitliliği, konutlar büyüdükçe konforun da bu paralele arttığını göstermiştir. Böylece bir seçkinin konutunun, sadrazam olmadığı takdirde, hane ve yalı olarak adlandırıldığı, yalı tipi konutların harem ve hariciye, hane tipi konutların harem, hariciye ve dahiliye isimli bölümlerden oluştuğu görülmüş, bu ana bölümlerin eş büyüklükte oldukları tespit edilmiştir. Geniş bir kapı halkını da içinde barındıran ve saray adabını temsil eden bu konutların aynı zamanda eğitimde rol oynadıkları anlaşılmıştır.

Konutların mekan bileşenleri incelendiğinde köşk, kasır, cihannüma, divanhane, mabeyn odası gibi ana bölümlerde ve bahçede bağımsız olarak bulunabilen mekanlar ile baş oda, misafir odası, hazine odası, taş oda, yaldızlı oda, çinili oda, kâşili oda, kış odası, yaz odası şeklinde konut sahibinin statüsüne işaret eden odalar ve pek çok isimsiz odanın yanı sıra özel işlevlere yönelik kahve odası, mutfak, kiler, hamam camekanı, abdesthane, çamaşırhane ve mahzenler üst sınıf konutlarında yer aldığı görülmüştür. Bu zengin görünüm içinde hanelerin ortalama 20-25 mekan bileşenine sahip ve 3 katlı olduğu, yalıların ise 25-30 arasında değişen mekan bileşeni ve 2 katlı binaları barındırdıkları, kent içinde hanelerin divanyolunu takip eden hat civarında, yalıların boğaziçinde konumlandıkları anlaşılmıştır.

REFERENCES / KAYNAKLAR

- [1] İpşirli, M., “Harem”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 16, 135-138, 1997.
- [2] Sözen, M., Tanyeli, U., “Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü”, Remzi Kitabevi, Ankara 1986, 53.

- [3] Eldem, S.H., “Türk Evi Plan Tipleri”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1968.
- [4] Tanyeli, U., Gerçek, E., “İstanbul’da Mekan Mahremiyeti’nin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf”, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2012, 28-29.
- [5] Eldem, S.H. “Türk Evi Osmanlı Dönemi”, 2. Cilt, Taç Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, 232.
- [6] Özkaya, H.G., “18.Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları”, Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Y.T.Ü., 2011.

ARŞİV KAYNAKLARI

B.O.A D.BŞM.MHF NO: 12629, 12659, 12425, 12424, 12732, 12413, 12527, 12572, 12573, 12578, 12710, 12939, 12597, 12628, 12652, 12722, 12557, 12822, 12784, 12926, 12370, 13032, 12465, 12739, 12887, 13036, 12812, 12885, 12708, 12417, 12570, 12590, 12495, 12838, 12844, 12863, 12903, 12908, 12911, 12925, 12853, 12881,12907, 13026, 12996, 12840, 12845, 12467, 12579, 12623.